

בני לוי בקרב שבטי ערב

י. בן צבי

גרידא. קיבלה חיזוק מצד התגליות החדשות, המאשרות את קדמות ישובם של שבטי ישראל בערב — עוד בתקופה שלפני שיבת ציון — בתקופת הבית הראשון.

ברשימתי זו באתי לחזק את דעתו של דייוו, שהמושג "לוי" נשאל מאת שבטי ישראל הקדור־מים.

עם אישור העובדה על חדירתם של שבטי העב־רים לערב עוד לפני בית שני מקר־ח חיזוק נוסף ההנחה, שאוכלסי ישראל, שחדרו לארצות מוש־בותם ונדודיהם של שבטי־ערב בימי קדם הם שהביאו אתם את המונח לוי־לוא, ומהם קבלוהו שבטי ערב, בראש וראשונה ה"מעונים" — מינ־אים. מתוך הכתובת של נבונאיד בחרן, אותה פע־נח הפרופסור גד־י, מצא הפרופסור את הקשר שבין כיבושיו של נבונאיד לבין ראשית יישובם של גולי יהודה, שבאו עם הבבלים לנאות המדבר, בצפונה של הג'אז — שהן: תימא, דדג, פדכו, ח'ברא, יאדיחו (ידיע) ויתרב.

מאמרו של החוקר הצרפתי הנודע פרופ' רולנד די וו מכיל נתוח מקיף של המקורות, מכתבי הקודש וכן מתעודות אשוריות וערביות שנתגלו ונתפרסמו על־ידי חוקרים מזרחנים של דורנו. תוך כך דן המחבר הנכבד בנושא אשר לו הקדש־תי מאמר מיוחד¹.

המדובר הוא — על קדמות ישובם של שבטי ישראל בערב הצפונית והדרומית; והנה, מתוך ניתוח מעמיק של שני המונחים "לוי" שבעברית "לוא"² ו"לואת" במעונית (מינאית) ובערבית קדומה בא הפרופסור דייוו לידי דעה, כי שורש אחד להם. יתכן, שמקור קדמון אחד לשניהם — ללוי העברי וללוא הערבי. אולם יש מקום לדעה אחרת, היינו שהמושג העברי המיוחד ללוי ולתפ־קידו הפולחני נשאל בערבית הקדומה מעברית. סברה כזו שהיתה יכולה להשאר בגדר השערה

¹ "לקדמות יישובם של שבטי ישראל בערב, ביארץ יש־ראל, כרך ו', הוצאת החברה לחקירת ארץ־ועתיקותיה, ירושלים, תש"כ, ע' 130-149.

² כן מצאנו כמה פעמים בתלמוד בן־לואי (רבי יהושע בן לוי) ולהלן באותו עמוד נקרא "בר לויא" — שם קניו.

כל אלה אינם אלא הדים קלושים ממלחמות קדומות שעשו שבטי ישראל, ביחוד ראובן ושמן וכו', עם הישמעאלים, עם בני הגר ואף עם בני קטורה, פלגש אברהם. לשני השבטים הללו, ראובן בן ושמעון, יש להוסיף גם את שבט יהודה — כו' לם מבני לאה. הדברים נובעים מתוך "דין-וחש" בוך" שהגיש דוד לאכיש מלך גת על פעולותיו הקרביות המדומות בנגב יהודה ובנגב הירחמאלי ובנגב הקיני (שמואל א', כ"ז 10, ול' 29 שם), מסיפור זה וכן מן האמור בשופטים ד', 11 (וחבר הקיני נפרד מקיין, מבני חבב חתן משה) אגו למ' דים, ששבטי הקיני מצאצאי חבביתרו היו קרוי בים לישראל והתערבו בהם, ורק חבר הקיני השלים עם יבין מלך חצור. ולבסוף — המסור פר בדברי הימים ב' על עוזיהו מלך יהודה: "ויעזרהו האלהים על הפלשתים ועל הערביים היושבים בגור בעל ובמעונים" (דהיי"ב כ"ו, ז).

ד"ר תדמור הואיל להעיר לי, שארץ המעונים (mât mo-a-a) נזכרת עוד בכתובת אשורית של תגלת פלאסר ג', כתובת המתארת את כיבוש שיו בדומה של פלשת (734 לפני ספה"ג), ומקור מה של ארץ זו מדרום, או דרומית מזרחית לעיר נחל מצרים (אל-עריש).

מכאן שהמסופר בדהיי"ב כנ"ל אינו אנאכרוניזם, אלא מתיחס לתקופת המלוכה ממש. אכן אין להק' דים אותם המאורעות בגבול ארץ-ישראל למאה השמינית.

מסתבר, איפוא, שגם המענינים, או המעונים שבדהיי"א ד' 41, כונתם ל minaiot ממש כתר-גום השבעים — בניגוד למתרגמים אחרים. מענינים ביחוד דברי הסוים: "ויכו את אהליהם... ויחרימם עד היום הזה, וישבו תחתיהם כי מרעה לצאנם שם... עד היום הזה". כלומר עד חיבורה של הרשימה.⁵

⁵ במכתבו אלי מדיש יידי הפרופסור ב. מור, החוקר המומחה בעניני אשור ובכל באותה תקופה: יותר ויותר נעשה ברור, שהיו קיימים קשרים אמיצים בין ישראל וביין ערב בתקופת המלוכה. בעיקר היה זה קשר מסחרי עם דרום ערב (ארץ הבשמים) בדרך השירות (דדן — יתבר — מעון בכיוון לחצרמות) או דרך הים מאילת. מן התגליות בנמן האחרון ראוייה לתשומת לב טביעת חותמת דרום ערבית שנתגלתה בבית-אל, וזמנה כנראה, המאה הח' לפני ספה"ג. כן ישנן הרבה הוכחות לכך מהממצאים הארכיאולוגיים בדרום ערב המת' רבים והולכים, וראה הסכומים של אולברייט בארץ יש-ראל ה', עמ' 78. ועיי'ן בהערות שבמאמרו החדש של הפרופסור ב. מור על "יהסי ישראל וארם".

הפרופסור דייוו עומד על הכתבות המעוניות (מינאיות — minaiot) מאלעלה: אלעלה — גוה מדבר גדול בצפון ערב — מקומה של דדן הקדור מה. דדן נזכר, כידוע, בין בני אברהם וקטורה, ושוב אצל ישעיהו, יחזקאל וירמיהו. יש להנתי, שמקדמת דנא נפוצו שבטים עבריים בצפונה של ערב ועד תימן הגיעו, ועמדו כבר בתקופת המלו' כה בקשר עם המעונים ועם שבטים ערביים אח' רים, אם בדרכי מסחרם. "הליכות תימא", ואם בדרכי מלחמה. ואף-על-פי שקשה לברר, מאימתי באה חדירה מסוג זה, רואה אני זכר לדבר במסור פר על כיבושי בני שמעון ובני ראובן בערב בספר דברי הימים. על הראשונים מסופר: "וילכו למבוא גדר (בת' השבעים — גדר) עד למזרח הגיא לבקש מרעה לצאנם: וימצאו מרעה שמן וטוב והארץ רחבת ידים, שקטה ושלוחה, כי מן חם הישבים שם לפנים ויבאו אלה הכתובים בש"מות בימי יחזקיהו מלך יהודה ויכו את אהליהם ואת המעונים (= המעונים) אשר נמצאו שמה ויח' רימם עד היום הזה וישבו תחתיהם, כי מרעה לצאנם שם". והלאה: "ומהם מן בני שמעון הלכו להר שעיר אנשים חמש מאות, ופלטיה ונעריה ורפיה ועיאל בני ישעי בראשם ויכו את שארית הפליטה לעמלק, וישבו שם עד היום הזה" (דהיי"א ד', 39 עד סוף הפרק).⁴

להלן, בפיסקה על בני ראובן, נאמר שם: "ול' מזרח ישב עד לבוא המדברה — למן הנהר פרת, כי מקניהם רבו בארץ גלעד. ובימי שאול עשו מל' חמה עם ההגריאים ויפלו בידם, וישבו באהליהם על כל פני מזרח לגלעד" (דהיי"א ה', 9-10). ולהלן נאמר שוב — על בני ראובן וגד וחצי שבט מנ' שה: "בני חיל אנשים נשאי מגן וחרב ודרכי קשת ולמודי מלחמה. ארבעים וארבעה אלף ושבע מאות וששים יצאי צבא ויעשו מלחמה עם ההג' ריאים ויטור ונפיש ונודב. ויעזרו עליהם וינתנו בידם ההגריאים וכל שעמם, כי לאלהים זעקו במלחמה, ונעתור להם כי בטחו בו" — ומסיים: "וישבו מקניהם, גמליהם — חמשים אלף, וצאן מאתים וחמשים אלף, וחמורים — אלפים ונפש אדם מאה אלף, כי חללים רבים נפלו, כי מהאל' הים המלחמה וישבו תחתיהם עד הגולה" (שם ה' 23-18).

⁴ לפי תיאורים אלה אני מניח, שה"גיא" ו"עד למזרח הגיא" — כונתו ל"ואני סירחאן" ועי' ס' ארץ ישראל ו' ע' 133. וכן לדעת גלאזר, ישבו בני יטור תחלה בסבי' בות תימא, וכן בואדי סירחאן ובגוף. בקשר לכך יש גם להסתניע בסמיכות מקום של השמות (בבראשית כ"ה, טו): "הדד ותימא יטור ונפיש וקדמה".

ראל על המעונים אנו מוצאים בתקופה יותר מאוחרת — בימי עליית זרובבל; כונתי לתיאור המפורט של העולים לסוגיהם שעלו לפי הכרות כו"רש. סוגי העולים מפורשים ומפורטים, בהם כהנים ולויים, בהם משוררים, שוערים ונתינים ועבדי שלמה.

המקרא מסביר לנו במקומות אחדים את ענין ה"נתינים". כך מבואר ביהושע ענין הגבוענים, שיהושע ונשיאי העדה הבטיחו להם את חייהם, אחרי כניעתם (יהושע, ט' 21); ויתגום ביום ההוא "חוטבי עצים ושואבי מים לעס ה' ולמזבח ה' — עד היום הזה — אל המקום אשר יבחר (שם ט' 27). — המלים האחרונות מוכיחות, שהסטאטוס הזה של הנתינים היה קיים לפחות עוד בימי הבית הראשון ואולי אף לפניו⁶.

מתוך הרישום בספרי עזרא ונחמיה (ע"י להלן) ברור, שה"נתינים" אשר שירתו במקדש הלכו בשבי עם שאר הגולים; יחד עם השבים — עלו רבים מזרע הנתינים לפי הצהרתו של כורש בשנת 539 לפני הספירה ותפסו מחדש את מקומם בפולחן הבית השני, ושמותיהם נרשמו על ספר (דה"א, ט).

ערך מיוחד נודע למספרים המובאים בספרי עזרא ונחמיה, באשר נראה, שאלו הן רשימות מקוריות שנרשמו בזמן. כמובן, יתכן הדבר, שהרשימות אינן שלמות, אולם גם מתוך מה שנשאר נראה ברור, שהנתינים נבלעו בקרב שאר העולים והמשרתים בקודש ונספחו על עדת ה'. בסך הכל — מנו כל הנתינים ובני עבדי שלמה — שלש מאות תשעים ושנים (עזרא ב' 59 ונחמיה ז' 60).

חשוב ביותר, שבשני הטכסטים הנזכרים הללו נמנים בין סוג זה, בין הנתינים, גם בני מעונים וכן בני נפוסים — בעזרא: "בני אסנה, בני מעו"נים, בני נפוסים" (— ב' 50); ובנחמיה: "בני בסי בני מעונים, בני נפוסים" — ז' 52). כן יש לזהות את בני נפוסים שבעזרא והנפוסים שבנחמיה עם "נפיש" שבספר בראשית (כ"ה, 15), מבני ישמעאל, שהוזכרו ליד תימא ויטור. וכבר הזכרנו, שלדעת גלאזר, ישבו בני יטור תחילה בסביבות תימא וכן בוואדי סירחאן ובג'וף.

מאימתי הופיעו המעונים מיניאיים בשטחה של ארץ ישראל?

בראש וראשונה יש לשים לב לתגליתו של הפרופ' נלטון גליק בחפירותיו בתל-אל-חליפה; תגלית זו מחזקת את הדעה, שהמינאים נמצאו בעציון גבר ובאילת עוד במאה השמינית לפני ספ"ג. בספרו עבר הירדן המזרחי, ע' 110 ואילך (ירושלים תש"ו) הוא מספר על שברי כד גדול, שנתגלו בתל-אל-חליפה, ליד עציון גבר; בשני הם נחרתו אותיות, שהפרופ' ריקמאנס הכירם כאותיות מיניאיות. "מא נתגלו השברים האלה" — מוסיף הפרופ' גליק — "למדנו כי הם מתחברים יחד כדי מרבית צורתו של הכד. על התקופה אשר אליה שייכת הכתובת על גבי הכד הזה שבתל-אל-חליפה אפשר לעמוד ברור גם על פי חותם הטבעת עם שמו של יוחס, שנתגלה באחד החדרים, מכאן ראינו ברורה על מציאותם של מעונים באילת ובסביבתה תחת שלטון מלכי יהודה (עזויהו ויותם). תקופה זו נמשכה למן סוף המאה ה' ועד סוף המאה הז' לפני הספירה הנוצריה.

פרופ' ב. מזר מעיר על המקורות החדשים המאשרים את ישובם של המעונים במאה השמינית גם בנגב. אולם עובדה זו אינה עומדת, לדעתי בניגוד לקיום ישוביהם של המעונים באותה תקופה גם במזרח הירדן. ואם גם נקבל את הנוסח של השבועים ("גרר" במקום גדר — עדיין איני משוכנע בזה) הרי הדבר רק מחזק את העובדה, שישו"בי המעונים בעבר הירדן שייכים אף הם למאה השמינית. עובדה היא, שבני שמעון, שמקורם בנגב התפשטו גם בעבר הירדן; שם כבשו את הר שניר, ומשם גם דרומה ומזרחה. כן נזכר באור"ת מקור, שבני שמעון הכו גם את שארית הפלתיטה לעמלק וישבו שם — ואין בזה סתירה ונגוד למלחמת ישראל בעמלק בימי משה רבנו ברפ"ד י"ז אשר בסיני (שמות י"ז, 8) וזוהי דעתי, שגם שבטי המעונים, כמו שבטי עמלק וזולתם התפשטו משני עברי הירדן ומפרץ ים סוף, ושבטי ישראל — בני ראובן ובני שמעון נלחמו בהם מעבר מזה וגם מעבר מזה.

אין ספק, איפוא, ששבטי ישראל באו במגע קרוב עם שבטי ערב, ביחוד עם המעונים, ואין כל תמיהה, ששבטי ערב (לפי המקרא: צאצאי הגר וישמעאל וצאצאי קטורה) הושפעו גם במובן הרוחני מהמונותאיזם הישראלי, ומהם — נצטרפו לישראל עוד בתקופה קדומה לגלות שמרון. ראינו מרעת להשפעתם הדתית של בני יש-

⁶ במקום אחר מספר לנו הכתוב על "כל העם הנותר מן האמורי, החתי, הפרזי, החוי והיבוסים אשר לא מבני ישראל המה — בניהם אשר נותרו אחריהם בארץ, אשר לא יכלו בני ישראל להחרימם, ויעלם שלמה למס עובד עד היום הזה" (מלכים א', ט, 21-20).

בהשפעתם של שבטי ישראל, שבהם נמצאו בני לוי, חדרה למעונים, לנפישים ולשבטים ערביים אחרים דת אחדות האלהים, דת משה וישראל. טבעי הוא הדבר, שבין שאר המושגים והמוסדות המקוריים של היהדות הביאו אתם שבטי ישראל שחדרו לערב בימי בית ראשון גם את ה"לוייה" והשם "לוי".

הערה נוספת. ראוייה לתשומת לב החותמת העשויה חרט שנתגלתה בשנת השי"ז (1957) בחפירות בית-אל, ובה כתובת דרום-ערבית, השייכת למאה ה"ט-הח' לפני ספ"ג (עיין G. W. Van Beek—A. Jamme, BASOR 151 (1958), pp. 9 ff.

המסליא הוא, שהעתק (squeeze) של כתובת זהה עם החותמת נמצא באוסף גלאזר, ונתפרסם בשעתו בשנת 1900 ולפי הנתונים הוא של חותמת עשויה חרט, שנתגלתה באלי-משהד שבחצרות. יתר על כן, ההשוואה ביניהם מראה שלא רק הכתובת וגודלן של החותמות זהים, אלא ששתי הכתובות שבורות באותה הזווית (ע—A. Jamme—G. W. Van Beek, BASOR 163 (1961), pp. 15 ff. עובדה זו מעוררת בעיות שקשה לפתור: האמנם נעשו שתי החותמות, שאחת מהן נמצאה בחצרות בדרום ערב והאחרת—בבית אל, על ידי אותו אומן, וזו האחרונה הגיעה לבית-אלבדרכי הסחר בין ארץ-ישראל לדרום ערב? על כל פנים יש לנו כאן עדות נאמנה לקשר בין ארץ-ישראל ובין דרום ערב בתקופת הבית הראשון.

הרי כאן סימנים ברורים של השפעה ישראלית על דתם ופולחנם של המעונים ועל בני נפיש אף הם מזרע ישמעאל. אלו הן עובדות הבאות לחזק את דעתו של הפרופסור גד על חדירת שבטי ישראל לערב עוד בימי הבית הראשון ואף לפני כן?

כאן מקום להעיר על הקשר ההדוק של בני לוי עם אחיהם בני שמעון. אפשר ללמוד זאת גם מדברי ברכתו של יעקב אבינו (בראש' מ"ט, 5): "שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרתיהם... וכו'". אכן, לפי פשוטו של מקרא מכוונת תוכחתו של יעקב בברכתו—למעשה שכם, שבראשו עמדו שמעון ולוי, אחי דינה (בראש' ל"ד, 25), אולם אפשר להניח מראש, שהקשר בין בני לוי ובין אחיהם בני שמעון לא היה ארעי, והוא נמשך גם אחר כך, ושבני לוי השתתפו יחד עם בני שמ"עון, בני ראובן ואף בני יהודה גם בכבוש ארצות המעונים וההגריאים כנ"ל.

? נפיש—נפוש/סים. אף פרופ' ה. רבין מעיר, שהזיהוי הזה הוא סביר ביותר. צורת רבים פעול(ים) טפוסית לשמות דרום ערביים, השווה מעונים, ובערבית "חמור" מן השם "חמיר".

אצל ריקמאנס נמצא השם נפט—(נפיש) רק פעם אחת כשמו של איש צפאי, אך אין זה מונע שהיה פעם שבת בשם זה.